

KĄ 1219 M. ĮVYKIAI MEŽUOTNĖJE BYLOJO APIE ŽEMGALIŲ VISUOMENĖS SANKLODĄ?

Marius Ščavinskas

ABSTRACT

The account of the 1219 treaty between the Lithuanian dukes and Galicia-Volhynia provided by the chronicler of the Ruthenian principality lists briefly several dukes from different areas of what is treated by contemporary historians as the Lithuanian confederation. They include the dukes of Lithuania, Deltuva, Nalšia and Žemaitija, but do not mention representatives of the Curonians, Žemgalians (Semigallians) or Yotvingians. Our knowledge of one of the omitted areas, Žemgala (Semigalia, today southern Latvia and northern Lithuania), is still based on the presumption that its society should have developed according to a more or less similar path as other Baltic societies of that period. The article invites us to reconsider this presumption, focusing on one episode mentioned by Henry of Livonia in his chronicle from the early 13th century. Henry describes how, in 1219, the Žemgalians of the Mežotne (Mesoten) area approached the Bishop of Riga seeking military assistance to defend themselves against the Lithuanians, and, as it became evident during the negotiations, against other Žemgalians. In dealing with this episode, the author attempts to characterise the society of Žemgala, mainly its upper social layer, which could be described considering scarce sources. This leads him to the broader question of whether the development of Žemgalian society was similar to other non-Christian (firstly, Baltic) societies.

KEY WORDS: pre-Christian Baltic society, warriors, free members of the community, Žemgala.

ANOTACIJA

Pasakojime apie sutarties tarp Lietuvos kunigaikščių ir Haličo-Voluinės sudarymą 1219 m., kurį pateikė šios rusėnų kunigaikštystės kronikininkas, minimi keli to, ką istorikai šiandien vadina Lietuvos konfederacija, kunigaikščiai: Lietuvos, Deltuvos, Nalšios ir Žemaitijos. Kuršo, Žemgalos ar Jotvingijos kunigaikščių kronikininkas nemini. Mūsų žinios apie vieną iš nepaminėtų žemių, Žemgalą (dab. Pietų Latvija ir Šiaurės Lietuva), šiandien vis dar pagrįstos prielaida, kad jos visuomenė plėtojosi daugiau ar mažiau panašiu būdu į kitas to laikotarpio baltų visuomenes. Straipsnyje kviečiama persvarstyti šią prielaidą, koncentruojantis į vieną Henriko Latvijo kronikoje aprašytą XIII a. pirmosios pusės epizodą. Henrikas pasakoja, kaip Mežuotnės žemės žemgaliai 1219 m. kreipėsi į Rygos vyskupą, prašydami karinės pagalbos prieš puldinėjančius lietuvius ir, kaip derybų metu paaiškėjo, prieš kitus žemgalius. Nagrinėjant šį epizodą, straipsnyje siekiama apibūdinti Žemgalos visuomenę, ypač jos diduomenę, kuriai charakterizuoti pakanka duomenų atsižvelgiant į negausius šaltinius. Tai skatina gilintis į platesnį klausimą, ar Žemgalos visuomenė vystėsi panašiai kaip ir kitos nekrikščioniškos (pirmiausia baltų) visuomenės.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: ikikrikščioniška baltų visuomenė, kariauninkai, žemgaliai, laisvieji bendruomenės nariai, Žemgala.

Marius Ščavinskas, dr., senior research fellow, Klaipėda University, Institute of Baltic Region History and Archaeology, Herkaus Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda, Lithuania. Email: scavinskas.marius@gmail.com.

THE UNKNOWN LAND OF ŽEMAITIJA: THE 13th TO THE 18th CENTURIES

Acta Historica Universitatis Klaipedensis XXXIX, 2019, 49–69. ISSN 1392-4095 (Print), ISSN 2351-6526 (Online)

DOI: <http://dx.doi.org/10.15181/ahuk.v39i0.2116>

Įvadinės pastabos

Dėl šaltinių bazės ribotumo, kai informaciją rašytiniuose šaltiniuose reikia rankioti po šapelį (archeologinei medžiagai taip pat nesant informatyviai ar iki galo sutvarkytai), baltų visuomenės tyrimai nėra pati palankiausia tema. Tą rodo ne itin gausios pastarųjų dešimties metų mokslinių tyrimų publikacijos, skirtos būtent baltų visuomenės sanklodos klausimams¹. Didžiausias dėmesys, savaime suprantama, yra sutelktas į lietuvių visuomenės socialinės-politinės raidos XII–XIII a. klausimus, nes būtent ši visuomenė XIII a. pirmojoje pusėje kūrė Lietuvos valstybę². Tuo metu atskirų baltų genčių / visuomenių sanklodos tyrimais labiau buvo suinteresuoti archeologai³. Jie dar nuo Prano Kulikausko ir Adolfo Tautavičiaus laikų buvo linkę nagrinėti atskiras gentis bei archeologines kultūras, ieškodami vadinamojo baltiškojo substrato⁴, tuo tarpu istorikai, krimsdami rašytinių šaltinių džiūvėsius, dažniausiai apsiribodavo tik lietuvių etnoso istoriniais tyrimais, juos lyginamuju / analogijų būdu dažniausiai papildydami informacija iš prūsų arba kuršių (kartais – lyvių, t. y. ne baltų) visuomenių, kurioms pažinti iš XII a. yra išlikę daugiau rašytinių šaltinių⁵. Pastarųjų visuomenės tyrimai, nors ir negausūs, tapo tam tikru indikatoriumi, leidžiančiu kalbėti apie visuomenes, gyvenusias prie Dauguvos upės⁶.

Kiek toks retrospektyvus prūsiškos medžiagos perkėlimas į lietuvišką aplinką (analogiškai lyvių – į žemgalių⁷ arba į latgalių aplinką) yra patikimas, – atskira kalba, susijusi su istorinio tyrimo korektiškumu, tyrimų metodologija ir adekvačiu artefaktų įvertinimu, bet čia norisi atkreipti dėmesį į kitą svarbų momentą. Dėl įvairių istorijos mokslo formavimosi ir tolesnės raidos priežasčių Lietuvoje viduramžių prūsų visuomenės tyrimai taip ir nesusiformavo, nors trūkstant istorinių šaltinių apie lietuvių XI–XIII a. vid. visuomenę, dažniausiai spragos užkaišiojamos būtent prūsiškąja me-

¹ Paminėtina: KURILA, Laurynas Vytis. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009; ŠČAVINSKAS, Marius. Ankstyvieji socialiniai, politiniai, kultūriniai ir mentaliniai visuomenės pokyčiai Baltijos regiono rytinėje pakrantėje. In *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais*. Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015, p. 20–46; ŠČAVINSKAS, Marius. Pokyčiai XII–XIII a. pr. Baltijos jūros rytinės pakrantės visuomenių raidoje. In *1260-iejai: Durbės mūšio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 86–112.

² PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Sud. Rimvydas PETRAUSKAS. Vilnius, 2008, p. 160–183.

³ Žr. naujausią apibendrinantį darbą: ŽULKUS, Vladas; JAROCKIS, Romas. *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis* (Lietuvos archeologija, t. IV). Klaipėda, 2013, p. 250–266.

⁴ Plg. TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996.

⁵ PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius, 1971, p. 71–170.

⁶ NAZAROVA, Elena. Rusko-latgal'skie kontakty v XII–XIII vv. v svete genealogii kniazei Ersike i Koknese. In *Drevneishie gosudarstva Vostochnoi Evropy. Materialy i issledovaniia. 1992–1993 g.* Moskva, 1995, s. 182–195.

⁷ Čia ir toliau bus vartojamas žemgalių etnonimas, grįžtant prie istoriografijoje vyravusios ankstesnės tradicijos, juolab kad Latvijos istorinis regionas, kuriame yra didesnioji dalis šio baltų etnoso paminklų, yra vadinamas *Zemgalij*, o Lietuvoje turime kitą istorinį regioną su ta pačia šaknimi – *Žemaitiją* (plg. *Samland*, t. y. sembų žemė), kas akivaizdžiai duoda nuorodą į *žemę*, o ne į *žiemą* (šiaurę), kaip spėlioja kai kurie kalbininkai.

džiaga, be jos, – tyrimais iš slavų erdvės, tariant, kad baltų visuomenės pirmiausia patyrė tam tikrų įtakų iš Kijevo Rusios ir Lenkijos. Žinoma, tam tikrų kontaktų, įtakų baltų visuomenėje būta⁸, tačiau klausimas yra kitas: ar šios įtakos prisidėjo prie savaiminio baltų (lietuvių, jotvingių ir kitų) visuomenės vystymosi, ar šią įtaką reikėtų traktuoti kaip jėga primestą kaimyninių slavų valstybių.

Panaši situacija, tik dar liūdnesnė, yra su žemgalių tyrimais, kurie nacionalinėje istoriografijoje taip pat tėra periferinio pobūdžio. Archeologai, iš senesnių tyrimų įgavę pagreitį, dar domisi žemgalių kultūra, nagrinėja žemgalių laidojimo paminklus⁹, o istorikai, išskyrus vos vieną kitą darbą, skirtą atskiriems žemgalių užkariavimo etapams¹⁰, faktiškai neskyrė didesnio dėmesio žemgalių visuomenės raidai jau istoriniais laikais, juolab nesiėmė išsamesnio žemgalių visuomenės lyginimo su kitomis baltų visuomenėmis XII a. ir XII–XIII a. sandūroje. Tiesioginiam lyginimui, kaip ir atskirų socialinių grupių (ypač – kariauninkų) tyrimams, koją savotiškai kišo faktas, kad žemgaliai savo laidojimo paminkluose nėra palikę žirgų palaidojimų (skirtingai nuo lietuvių, prūsų), labai retai žemgalių kapuose randama vadinamosios kariškosios raiteliams skirtinos ekipuotės: žąslų, pentinų, geriamųjų ragų¹¹. O juk kapai su žirgais ar jų simbolinėmis dalimis Lietuvoje, Prūsijoje, raitiems kariauninkams priskirtiniais žąslais, pentiniais, neretai pristatomi kaip indikatoriai, leidžiantys kalbėti apie kariauninkų sluoksnio baltų žemėse formavimąsi ir / ar buvimą prie konfederacinio pobūdžio valstybės ištakų¹². Kariškų artefaktų menkumas (nepaisant randamų ietigalių ir kalavijų) Žemgalos laidojimo paminkluose XII–XIII a. pr. galėtų reikšti, kad kariauninkų sluoksnio formavimasis Žemgaloje kažkuo skyrėsi nuo prūsų ar lietuvių kariauninkų sluoksnio formavimosi arba skyrėsi kariauninkų sluoksnio formavimąsi lėmę ideologiniai veiksniai, atsispindintys laidojimo papročiuose. Deja, atskirai žemgalių kariauninkų sluoksnio formavimasis istoriografijoje nėra nagrinėtas, apsiribota *a priori* konstatacija, jog kariauninkai Žemgaloje aptariamuoju laikotarpiu ar anksčiau (t. y. iki XII a. pab.) egzistavo.

⁸ ŠČAVINSKAS, M. Baltų kariauninkų kontaktai su Kijevo Rusios ir Lenkijos valstybėmis prasidedančios christianizacijos kontekste (XI–XIII a. pirma pusė). In *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*. Sud. Margarita MATULYTĖ, Romualdas JUZEFOVIČIUS, Rimantas BALSYS. Vilnius, 2018, p. 50–71.

⁹ Plg. VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. *Žemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius, 2002; VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Laidosenos tradicija Žemgaloje. In *Žemgalos kultūros paveldas* (Žemgalos krašto praeitis, [d.] 6). Sud. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 2011, p. 51–92; VASILIAUSKAS Ernestas. XII–XIII a. žemgalių laidojimui. *Lietuvos archeologija*, 2001, t. 21, p. 335–354; BANYTĖ-ROWELL, Rasa; BUŽA, Zane; CIGLIS, Jānis, et al. *Zemgali senatnē = Žemgaliai senovėje*. Rīga, 2003, 28.–38. lp.

¹⁰ GUDAVIČIUS, Edvardas. Žemgalių istorijos bruožai. *Žiemgala*, 1992, nr. 8–9, p. 2–5; GUDAVIČIUS, Edvardas. Paskutinis žiemgalių sukilimas. In *Žiemgala* (Žiemgalos krašto praeitis, [d.] 2). Sud. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 1999, p. 31–43; GUDAVIČIUS, Edvardas. Žagarė XIII a. Žiemgalos įvykių fone. *Žiemgala*, 2002, nr. 2, p. 16–18; ŠTERNS, Indriķis. *Latvijas vēsture. Krustakari 1180–1290*. Rīga, 2002; DUBONIS, Artūras. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*. Vilnius, 2009, p. 136–138, 182–183. Plg. BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 91.–98. lp.

¹¹ VAŠKEVIČIŪTĖ, I. *Žemgaliai...*, p. 82–84; VAŠKEVIČIŪTĖ, I. Laidosenos tradicija Žiemgaloje..., p. 84.

¹² KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis. In *Lietuvos istorija*. T. II: *Geležies amžius*. Ats. red. Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2007, p. 370, 373, 384–390, 395–396.

Bendro pobūdžio išvada pasitenkinama aiškinant, kad XII a. – XIII a. pirmojoje pusėje ar viduryje žemgalių išsivystymo lygis buvęs daugmaž panašus į kitų baltų visuomenių išsivystymo lygį, kad ir Žemgaloje, kaip ir Lietuvoje, aptariamuoju laikotarpiu egzistavo žemių konfederacija; dėl to išskiriamos 7 arba 10–12 žemgalių žemių, nusakoma buvus kelių pakopų struktūrinę hierarchiją su valdymo (administravimo) centrais ir pan.¹³ Dar pridėdama, jog žemgalių kunigaikštis Viestartas valdęs arba visą / beveik visą Žemgalą¹⁴, arba bent jau buvo arčiausiai prie žemgalių valstybingumo versmių, jas suvokiant tolygias lietuvių valstybingumo pradžiai.

Tokiam vaizdui susidaryti pagrindą lyg ir duotų garsioji 1219 m. lietuvių kunigaikščių sutartis su Voluinės kunigaikštyste, kai metraštininkas, perpasakodamas sutarties tekstą, nurodė ilgą kunigaikščių sąrašą¹⁵, tariant, kad kažkas panašaus turėjo būti ir Žemgaloje. Kaip žinoma, sutarties aprašyme minimi Lietuvos, Deltuvos, Našios ir Žemaitijos kunigaikščiai, kurių valdomos žemės sudarė vadinamąją lietuvių žemių konfederaciją¹⁶. Kitų baltams priskirtinų (kuršių, žemgalių, jotvingių etc.) kunigaikščių šiame sąraše nematome, taigi jie nebuvo įtraukti į besikuriančią Lietuvos valstybę arba patys galėjo kurti smulkias analogiškas žemių konfederacijas, bet nebūtinai savo galiomis identiškas lietuvių žemių konfederacijai. Žinoma, norint x lyginti su y, reikėtų gerai žinoti, kokį turinį apima x ir kas slepiasi už y. Šiuo atveju apie lietuvių kunigaikščius ir lietuvių visuomenės sanklodą XIII a. pirmojoje pusėje mes žinome ne itin daug¹⁷, kai kuriuos teiginius, kaip minėta, ramstome pasiskolinta medžiaga iš Prūsijos, nors, atrodo, prūsų visuomenėje lietuviams tolygių kunigaikščių nerandame¹⁸. Tai pagrįstų jau vien faktas, kad prūsų visuomenė, tiksliau – jos diduomenė, buvo pasukusi kiek kitokiu keliu nei lietuvių diduomenė. Apie žemgalių kunigaikščius ir visuomenę žinome dar mažiau. XIII a. pirmosios pusės kronikininkas Henrikas Latvis mini tik vieną žemgalių kunigaikštį – Viestartą (*dux Semigallorum*)¹⁹, kitus kilminguosius vadindamas apibendrinančiu *seniores* terminu²⁰. Dėl šios priežasties

¹³ BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 83.–89. lp.; VASILIAUSKAS, Ernestas. Žemgalių žemės XII–XIII a. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita Regina TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 44–60; ŽULKUS, V., JAROCKIS, R. Op. cit., p. 158–161, 207–208, 225–226.

¹⁴ BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 89.–90. lp.

¹⁵ *Halytš'ko-Volyns'kyi litopys*. Red. Mykola KOTLIAR. Kyiv, 2002, s. 84.

¹⁶ GUDAVIČIUS, Edvardas. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1982, t. 22, p. 33–46.

¹⁷ Ibid. Plg. SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a. – XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesoriaus Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Vydas DOLINSKAS, Rimvydas PETRAUSKAS, Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2016, p. 112–127.

¹⁸ NIKŽENTAITIS, Alvydas. Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse. In *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono. Prof. Broniaus Dundulio atminimui*. Vyr. red. Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 2001, p. 75–76.

¹⁹ HEINRICUS. *Chronicon Livoniae* (Scriptores rerum Germanicarum, 31). Ed. Leonid ARBUSOW, Albertus BAUER. Editio altera. Hannoverae, 1955 (toliau *HCL*), cap. IX, § 3; cap. XII, § 2.

²⁰ Plg. Ibid., cap. XXIII, § 8.

istoriografijoje pastaruoju metu yra išreikšta mintis, kad vadinamųjų kunigaikščių baltų visuomenėse net ir nebuvo, o laikytieji kunigaikščiais buvo žemesnio rango (ir galios) kilmingieji²¹.

Visos šios įžanginės pastabos apibrėžia pačią straipsnio problematiką: kokia buvo žemgalių visuomenė, tiksliau – jos viršūnė (nes faktiškai tik apie ją ir galime kalbėti), remiantis ankstyviausiu žemgalių nukariavimą atskleidžiančiu rašytiniu šaltiniu – Henriko Latvio *Livonijos kronika*, kuri baigta rašyti XIII a. 3-iajame dešimtmetyje, taip pat ar žemgalių visuomenės vystymasis XII–XIII a. sandūroje buvo panašus į kitų kaimyninių (pirmiausia – baltų) ikirikikščioniškųjų visuomenių vystymąsi. Nagrinėjant pastarąjį klausimą, reikia turėti omenyje, kad iš visų kaimyninių baltų žemgaliai bendradarbiavo arba / ir konfliktavo pirmiausia su lietuviais, žemaičiais ir kuršiais, iš dalies sėliais, lietuvių santykius su žemgaliais laikant vienais svarbiausių²². Kokie XIII a. pradžioje ir pirmojoje pusėje buvo žemgalių santykiai su žemaičiais, kaip lietuvių žemių konfederacijos dalyviais, – nieko tikra negalime pasakyti, juolab Henrikas Latvīs žemaičių apskritai nėra minėjęs. Vis dėlto manytume, kad žemgalių visuomenės (tiksliau – jos diduomenės) pažinimas leistų susidaryti geresnį vaizdą, kokios buvo skirtingos ir kartu panašios baltų, tarp jų ir žemaičių, visuomenės XIII a. pradžioje ir pirmojoje pusėje.

I

Be *Būtųjų laikų pasakojimo* autoriaus (XII a. pirmoji pusė) labai lakoniškos informacijos, aptinkamos legendinėje (etiologinėje) metraščio dalyje, jog žemgaliai esą kilę iš biblinio Nojaus sūnaus Jafeto palikuonių ir podraug su kitomis baltų gentimis XI–XII a. klusniai mokėję duoklę Kijevo Rusiai²³, bent kiek tikresnis žemgalių istorijos faktas sietinas su Polocko kunigaikščio nesėkmingu mėginimu pasiplėšikauti Žemgaloje 1106 metais²⁴. Šios pasiplėšikavimo kampanijos nėra jokio pagrindo sieti su neva Polocko kunigaikščio siekiais atnaujinti duoklę iš žemgalių (kaip ir kitų baltų), kaip neretai nurodoma istoriografijoje²⁵, nes, išskyrus legendinę *Būtųjų laikų pasakojimo* dalį, vienalaikiuose to meto šaltiniuose niekur nėra minima, jog žemgaliai būtų mokėję duoklę Kijevo Rusiai ar jos sritinėms kunigaikštystėms, pavyzdžiui, Polockui²⁶.

²¹ SAVIŠČEVAS, E. Op. cit. p. 117–118, 124–126.

²² *HCL*, cap. I, § 5; cap. IX, § 2; cap. XI, § 6; cap. XIV, § 5 ir kt.

²³ *Povest' vremennykh let*. Otv. red. Aleksej DMITRENKO. Sankt Peterburg, 2012, s. 10, 13–14.

²⁴ *Ibid.*, s. 167.

²⁵ ALEKSEEV, Leonid. *Polotskaia zemlia v IX–XIII vv.* Moskva, 1966, s. 263–264; BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 79. lpp.

²⁶ Apie istoriografijoje įsitvirtinusių niekuo nepagrįstus spėjimus, esą Kijevo Rusiai ir jos atskiroms žemėms baltai XI–XII a. mokėję duoklę, plačiau žr.: ŠČAVINSKAS, Marius. *Baltskie voiny v kontekste otnoshenii Rusi i Pol'shi v XI–XII vv.* In *Rus' and Poland (10th–14th centuries) = Ruś a Polska (X–XIV wiek)*: Publication

Po Polocko kunigaikščio kariuomenės sutriuškinimo Žemgala išnyksta iš istorinių šaltinių akiračių (neskaitant kai kurių vikingų sagų bei runų įrašų informacijos, kurią reikėtų vertinti atsargiai) faktiškai iki pat XIII a., kai Henrikas Latvis, aprašęs Livonijos nukariavimo ir christianizacijos istoriją, praskleidė iki tol nuleistą tankų šydą, leidamas šių dienų tyrinėtojams šį bei tą įžvelgti žemgalių istorijos klausimu. Įdomu tai, kad žemgaliai pirmą kartą Henriko Latvio paminėti kaip turį upių uostą, su kuriuo krikščionims uždraudžiama prekiauti²⁷. Antrą kartą žemgaliai paminėti kaip kenčių nuo lietuvių užpuolimų, o trečią – kaip konfliktuojantys su lyviais ir sudarantys taiką (pagonišku papročiu) su Rygos atstovais²⁸. Kokius žemgalius visais šiais atvejais turėjo omenyje kronikininkas, – nėra aišku. Akivaizdūs du dalykai: 1) žemgaliai aktyviai užsiėmė prekyba, o prekybinės arterijos buvo upės, įtekančios į Dauguvą; 2) žemgaliai buvo įvairių karinių konfliktų epicentre (buvo užpuolami vieni, konfliktavo su kitais), t. y. etniniu požiūriu nevienalytės visuomenės Dauguvos upės baseine nebuvo vieningos, kas leido, kaip rodo tolesni įvykiai, įsikūrusiems krikščionims tuo pasinaudojus pradėti kurti savas valstybines struktūras, senbuviams primetant savo politinę galią. Prekybos ir karo kontekstas signalizuoja, kad žemgalių visuomenėje galėjo egzistuoti žmonių grupės, suinteresuotos prekyba ir ją vykdančios, kariaujančios ir priimančios sprendimus dėl taikos sudarymo bei taiką aprobuojančios pagonišku papročiu. Tiksliau tariant, visuomenė nebuvo vienalytė „tylinčioji dauguma“, kiekviena šių grupių galėjo turėti savų interesų ir veiklos sferų.

Vis dėlto iš to nedarytina tvirta išvada, kad pačioje XIII a. pradžioje žemgalių visuomenėje egzistavo trys savarankiški socialiniai sluoksniai: prekijai ir / ar pirkliai, kariauninkai ir tie, kurie atlikdavo pagoniškus ritualus, t. y. žyniai. Mat žemgalių laidojimo paminklų medžiaga rodo, jog žemgaliams vyrams šalia kariškų įkapių (pvz., ietigalių) buvo dedami ir prekybininkams skirtini svareliai, svarstyklės, kiti namų apyvokos daiktai, o tai verčia manyti, kad palaidotieji vyriškosios lyties atstovai laisvu nuo karo metu užsiėmė ūkine-prekybine veikla²⁹, t. y. laisvasis žemgalis galėjo būti ir kariauninkas, ir prekijus, ir / ar pirklys vienu metu: šios „vyriškos“ funkcijos buvo susipynusios tarpusavyje, t. y. dar nesusiskirsčiusios į savarankiškas veiklos sferas, nebent manytume, jog laidojimo papročiai buvę tiek konservatyvūs (pats jų konservatyvumas išties neatmestinas), kad besikeičiant visuomeninei sanklodai, laidojimo papročiai išlikę tokie patys, kokie buvo iki XII–XIII a. sandūros.

from the 9th International Scientific Conference, Przemysł, 5th–8th December, 2018 (Colloquia Russica, series I, vol. 9). Eds. Vitaliy NAGIRNYI, Tomasz PUDŁOCKI. Kraków, 2019, c. 138–150.

²⁷ *HCL*, cap. IV, § 7. Paprastai manoma, kad čia turima omenyje Daugmalė, plačiau žr.: RADIŅŠ, Arnis. Prekybos Dauguvos žemupyje X–XIII amžiuje organizavimo klausimu. *Archaeologia Litwana*, 2006, t. 7, p. 212–220.

²⁸ *HCL*, cap. V, § 3; cap. VI, § 5.

²⁹ ŽULKUS, V.; JAROCKIS, R. Op. cit., p. 207–208, 255–258; VAŠKEVIČIŪTĖ, I. Laidosenos tradicija Žiemgaloje..., p. 86–89; BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 74.–78. lp.

Ar tarp šių vyrų būta galėjusiųjų atlikti kažkokius pagoniškus ritualus, nėra aišku, nes Henrikas Latvis (kaip ir visi kiti po jo rašę viduramžių kronikininkai) nėra minėjęs jokio žemgalių žynio ar kulto asmens, t. y. tam tikrus papročius galėjo žinoti ir juos vykdyti ne specialūs žyniai, nežinomi iš šaltinių, o tie patys laisvieji žemgalių vyrai, tiesa, greičiausiai įtakingi, stovėję aukštesnėje socialinėje visuomenės pako-
poje. Antai Henrikas Latvis dažnai užsimindavo apie lyvių, žemgalių ir kitų karo žygio pradžioje metamus burtus, bet neaišku, kas juos mesdavo, ar patys kariauninkai, jų vadai, ar specialūs asmenys. Žinoma, kad vieno karo žygio metu žemaičiams burtus dėl sėkmės metė žynys³⁰. Šaltiniuose taip pat užsimenama apie laidojamus mūšyje žuvusius karius, bet neaišku, ar buvo už laidotuves atsakingų specialių žmonių³¹. Panašų vaizdą matome kalbėdami apie kitų baltų visuomenes. Antai *Eiliiutojoje Livonijos kronikoje* pasakojama apie vieną sembų žygį į Klaipėdą ir užsimenama, kad laidoti mirusiuosius įsakė karo vadai, greičiausiai jie ir organizavo ir / ar atliko reikiamus laidotuvių ritualus³², tad neatmestina, kad panašiai elgėsi ir žemgaliai. Nesant šaltinių, leidžiančių svarstyti žemgalių žynių instituto buvimo galimybę, šios problemos čia toliau nenagrinėsime.

Įdomu yra kitkas. Pirmą kartą Henrikui Latviui minint žemgalių didžiūną / kunigaikštį Viestartą, pateikiamas jo prašymas krikščionims atsiųsti karo meną išmanančių asmenų³³. Jeigu būta tokio prašymo, žemgalių visuomenėje turėjo būti žmonių (be paties Viestarto), kurie buvo suinteresuoti būtent karyba ir jos tobulinimu. Toks prašymas kartu buvo ir krikščioniško karo meno pripažinimas bei noras susipažinti būtent su juo. Nėra abejonių, kad jeigu tarp Viestarto vyrų nebūtų pajėgių, apie pagonišką karo meną nusimanančių asmenų, krikščioniškojo karo meno žinovai, atvykę pas Viestartą, neturėtų su kuo dalintis savo išmintimi. Visa tai leidžia spėti, kad Viestarto aplinkoje tokių karo menui imlių asmenų buvo, tačiau lieka neaišku, ar jie buvo jau tik karyba užsiimančios profesionalai (dargi paklūstantys tik Viestartui), ar šalia karybos jie užsiėmė kita, pvz., ūkine, veikla, prekyba ir pan., ką darė laisvieji bendruomenininkai. Čia reikėtų grįžti prie archeologams žinomų svarstymų, ar ginklų dėjimas į kapą reikė mirusiojo priskyrimą būtent kariauninkų sluoksniui, ar rodė laisvojo bendruomenininko statusą (kas, atrodo, neprieštarautų esamai archeologinei medžiagai)³⁴. Kyla ir kitas klausimas: nuo kada baltų visuomenėje galima kalbėti tik apie kariauninkišką įkapes be jokių prekybinių-ūkinių „priemaišų“.

Faktas, kad Viestartas prašęs krikščioniškąjį karo meną išmanančių asmenų ir siūlęs krikščionims drauge užpulti lietuvius (1205 m.), rodo, jog čia turime reikalą ne tik ir

³⁰ Eiliiutoji Livonijos kronika. In *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Ats. red. Artūras DUBONIS. Vilnius, 2005 (toliau *ELK*), eil. 4680.

³¹ *HCL*, cap. XIV, § 5.

³² *ELK*, eil. 3870–3890.

³³ *HCL*, cap. IX, § 2.

³⁴ Plg. BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas, 2002, p. 219.

ne tiek su laisvaisiais bendruomenininkais, turinčiais teisę nešioti ginklą, o su atsakomuosius karo žygius į Lietuvą bei kaimyninius kraštus prie Dauguvos vykdančiais vyrais, kuriems vadovavo Viestartas. Atsižvelgtina į tai, jog Viestartas Henriko Latvio kronikoje pirmą kartą paminėtas kaip *maior natu de Semigallia* ir kaip *dux*, o netrukus ir kaip *principe*³⁵. Neabejotinai šie titulai išreiškė gana didelį Viestarto svorį žemgalių visuomenėje ir statusą krikščionių akyse bei pateikė krikščioniškąją viduramžių frazeologiją apie didelę galią turinčius asmenis. Svarbu ir tai, kad Viestartas, siūlydamas krikščionims pulti lietuvius, sutikęs duoti Rygai įkaitų, kuriuos surinkęs iš kiekvienos *sodybos* po vieną³⁶. Šis epizodas su įkaitų davimu Rygai implikuoja mintį, jog: 1) būta Viestartui priklausiusių arba jo galią pripažinusių sodybų; šalia viso to reikėtų pažymėti, kad apskritai žemgalių šeimos gyveno atskirose sodybose, taigi žemės disponavimas jau galėjo virsti žemės valdymu ir visos tokios šeimos (išgyvenimo pagrindu (t. y. „žemgališkojo alodo / odalio“ formavimasis turėjo būti prasidėjęs arba įsibėgėjęs)³⁷; 2) Viestartas kariuomenę žygiui prieš lietuvius galėjo rinkti iš minėtų sodybų, sodybų vyrams sutinkant duoti įkaitų. Pastarasis niuansas verstų manyti, kad krikščioniškojo karo meno buvo mokomi ne šie sodybų turėtojai / valdytojai, o kiti vyrai, priklausę nuo Viestarto. Jų būta per mažai, kad galėtų su krikščionimis organizuoti didelį karo žygį, todėl Viestartas pasikvietęs ir kitų, t. y. laisvųjų, asmenų (anot kronikininko, jis atvedęs didelę kariuomenę – *exercitum colligit sufficientem*)³⁸. Šie eiliniai laisvieji bendruomenininkai galėjo sudaryti bendruomenės susirinkimą, tačiau šio susirinkimo dienotvarkėje figūravo ne bendruomenininkų problemos, jų laisvas pasirinkimas ir bendruomenės narių valia, o Viestarto galia ir interesai, su kuriais laisviesiems vyrams reikėjo skaitytis: juk pulti lietuvius su krikščionių vokiečių pagalba, anot Henriko Latvio, buvo Viestarto, o ne šiaip visų žemgalių *in corpore* sumanymas. Todėl ir Viestartas, siekdamas savų interesų, sutiko duoti įkaitų iš kiekvienos sodybos, atsakomybę už būsimo žygio sėkmę pasidalindamas su laisvaisiais bendruomenės nariais. Visa tai reiškė, kad bendruomenės kolegialų valdymą keitė Viestarto galia ir interesai, o Viestarto vykdyta karinė politika išreiškė ne tiek laisvųjų vyrų, kiek būtent šio kunigaikščio interesus.

Epizodas su įkaitų davimu Rygai rodo dar du svarbius momentus: 1) laisvųjų žemgalių sutikimas duoti įkaitų reiškė tam tikro lygio Viestarto galios primetimą, nes vargu ar pati įkaitų davimo sąlyga buvo be išlygų priimta su entuziazmu. Murmėjimą (jeigu toks buvo) dėl įkaitų davimo turėjo nustelbti būsimo žygio sėkmė ir grobis, kuriuo Viestartas turėjo sutikti dalintis: kronikininkas pabrėžė, kad nugalėję lietuvius visi žy-

³⁵ *HCL*, cap. IX, § 2; cap. X, § 10.

³⁶ *Ibid.*, cap. IX, § 2.

³⁷ Plg. baltiškojo alodo formavimosi tyrimą: GUDAVIČIUS, Edvardas. Baltų alodo raida. In GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos europėjimo keliais. Istorinės studijos*. Sud. Alfredas BUMBLAUSKAS, Rimvydas PETRAUSKAS. Vilnius, 2002, p. 87–99.

³⁸ *HCL*, cap. IX, § 2.

gio dalyviai grįžę su gausiu grobiu³⁹, tad dalis grobio neabejotinai turėjo pagausinti laisvųjų bendruomenės narių kilnojamąjį turtą; 2) žemgaliai iš tiesų tuo metu galėjo neįvertinti krikščionių grėsmės ir įkaitų davimą suprasti kaip pasitikėjimo ryšio su krikščionimis sutvirtinimą, juolab kad Henrikas Latvīs nieko neužsimena, kad kažkas bloga būtų nutikę šiems įkaitams (greičiausiai po pergalingo žygio jie grįžo namo į savo sodybas, kaip nutikę žygio dalyviams, ką kronikininkas pabrėžė). Žinoma, tai nereiškė, kad Viestartas ir / ar jo aplinka ir bendruomenės nariai buvo naivūs, absoliučiai neįvertinę kilusių rizikų. Veikiau tai rodo, kad Viestartui pavyko savo interesus ir ambicijas primesti kitiems laisviesiems bendruomenės nariams: prisidengiant lietuvių antpuolių pažabojimu, savo naudai buvo siekiama išnaudoti krikščionių karinį potencialą. Šiame fone įtikinti laisvuosius bendruomenės narius duoti įkaitų, kaip matome, nebuvo labai sudėtinga. Lengvo grobio siekis nustelbė pavojų dėl artimųjų gyvybės.

Iš viso to, ką pristatėme, negalima tvirtai teigti, jog Viestarto atsivestoji kariuomenė buvo sudaryta iš Viestarto vyrų (kuriuos krikščionys sutiko mokyti krikščioniškojo karo meno) ir likusių laisvųjų bendruomenininkų, nors būtent toks vaizdas peršasi, perskaičius Henriko Latvīo epizodą apie bendrą žemgalių ir krikščionių karinę operaciją prieš lietuvius. Mat stokojama duomenų apie paties Viestarto vyrus – kariuoninkus, kurie galėjo sudaryti atsivestos Viestarto kariuomenės branduolį arba jos dalį. Kitame epizode, kur Viestartas vėl prašęs krikščionių pagalbos prieš lietuvius (tik neaišku kuriuos – žemaičius ar aukštaičius), Henrikas Latvīs užsimena, jog kariuomenė buvo šaukiama visoje Žemgaloje⁴⁰, t. y. tikriausiai toje jos dalyje, kuri pripažino Viestarto galią ir / ar autoritetą, ir toje, kuri mainais už grobį sutiko prisidėti prie Viestarto organizuojamo žygio, jį pripažįstant (kaip ir dera karinės demokratijos laikais) šio žygio (bet tik šio!) karo vadu. Panašiai *Eiliiotosios Livonijos kronikos* anoniminis autorius, tiesa, kalbėdamas apie įvykius XIII a. viduryje, aprašė išrinkimą žemaičių karo vado Almeno, kurio sutiko klausyti kiti kilmingi vadai, savo dispozicijoje turėję atsivestus karinius būrius⁴¹.

Kitaip tariant, iš kitų Žemgalos žemių atsivesti kilmingųjų būriai galėjo prisidėti prie Viestarto būrio ir kitų laisvųjų bendruomenės narių, susivienijusių po Tervetės vėliava. Šiame epizode įdomu tai, kad žemgaliai, iš pradžių pasitikinčiai manę nelaukta užpulsią lietuvių kaimus, aptiko juos tuščius, o lietuvių kariuomenę pasirengusią kovai, dėl to žemgaliai nenorėję kautis, siūlė slapčiomis sprukti⁴². Visiškai įmanoma, kad sprukti siūlė laisvieji bendruomenės nariai, veikiau pratę prie apiplėšinėjimų (kaip buvo minėtasis 1205 m.) nei prie reguliarių kovos veiksmų. Antai Viestartui 1219 m. iš savo krašto, t. y. Tervetės (o ne iš visos Žemgalos), surinkus kariuomenę (taigi, pakvietus ir laisvuosius bendruomenės narius), puolus Rygai pasidavusią Mežuotnę, galiausiai krikščionims iš

³⁹ Ibid., cap. IX, § 4.

⁴⁰ Ibid., cap. XII, § 2.

⁴¹ *ELK*, eil. 4086–4088; 4658–4679.

⁴² *HCL*, cap. XII, § 2.

jos pasitraukus, pasiūlyta mežuotniškiams prisidėti prie jo vyrų ir lietuvių (vėl neaišku kurių – aukštaičių ar žemaičių) puolant Holmo krikščionis lyvius. Tokios jungtinės kariuomenės vadu Viestartas tapdavo konkrečiu žygio atveju, su ja prisidėdavo (kaip šiuo atveju) prie lietuvių arba krikščionių (kitais atvejais). Pabrėžtina tai, kad iš tokių būrių, vadovaujama vietos kilmingųjų, susidėdavo ir lietuvių kariuomenė, puldinėjusi Livoniją. Šiuo atveju charakteringas 1207 m. lietuvių karo žygio prieš krikštytus lyvius aprašymas: Kubeselė ir jos apylinkės siaubė trys dideli kariniai būriai, o jiems visiems vadovavo anoniminis lietuvių karo vadas, kol jų krikščionys nesutriuškino ties Aizkraukle⁴³. Henrikas Latvį pabrėžė, kad ši lietuvių kariuomenė buvo sušaukta iš visos Lietuvos (*per totam Lethoniam*), nors neaišku, kiek ši „visa Lietuva“ apėmė žemių, ar į šią kariuomenę įėjo ir žemaičių būriai. Kronikininkas pabrėžė lietuvių kariuomenės gausą, taip pat minėjo atskirus jos būrius, tačiau tais pačiais metais rygiečių Sėlių pilies užėmimas, kaltinant sėlius padedant ir dangstant Livoniją puolančius lietuvius⁴⁴, rodo, kad tos „visos Lietuvos“ kariuomenės organizavimo centro būta kažkur Upytės ir / ar Našios žemėse⁴⁵, besiribojusiose su Žemgala. Tad tikėtina, jog minėti lietuvių būriai, siaubę Kubeselę, taip pat buvo iš šių žemių, ne žemaičiai. *Eiliiotojoje Livonijos kronikoje* aprašomas lietuvių 1218–1219 m. žiemos karo žygis į Estiją ir nurodomas apytikslis žygio dalyvių skaičius – 1 500 vyrų⁴⁶, kuriuos, kaip manoma, subūrė keli vietos lietuvių kunigaikščiai⁴⁷. Galima numanyti, kad maždaug tiek vyrų galėjo 1207 m. siaubti ir minėtos Kubeselės apylinkės. Visi šie duomenys neprieštarauja E. Gudavičiaus nusakytam lietuvių kariuomenės organizavimo dvilypumui XIII a. pirmojoje pusėje: tokių žygių kariuomenę sudarė vadų atsivesti *cognati* ir *amici* bei laisvieji bendruomenės nariai⁴⁸. Šiuo atveju Tervetės žemgalių ir prie jų prisijungusių kitų žemgalių žemių kariaunos savo organizacija ir struktūra priminė lietuvių to paties laikotarpio kariaunas⁴⁹.

Kad vis dėlto būta Viestarto vyrų, rodo ir faktas, kad 1219–1220 m. puolant Mežuotnės pilį, žuvo vienas Viestarto giminaitis – sūnėnas⁵⁰. Šie vyrai (susaistyti kraujo ryšiais arba garbės giminyste / draugyste) sudarė Viestarto *cognati* ir *amici*, t. y. artimiausių kariauninkų grupę. Tokių *cognati* / *amici* turėjo ir kitas Rygos sąjungininkas ir vasalas – lyvių didžiūnas Kaupas⁵¹. Draugai ir giminės skilo šiam priėmus krikščionybę, ką atskleidžia Henriko Latvio aprašytas epizodas apie Kaupo pilies paėmimą⁵². Tokių *amici* turėjo ir lietuvių

⁴³ Ibid., cap. XI, § 5.

⁴⁴ Ibid., cap. XI, § 6.

⁴⁵ Plg. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989, p. 30–35.

⁴⁶ *ELK*, eil. 1425–1426.

⁴⁷ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai...*, p. 33.

⁴⁸ GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizavimo bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 46–50.

⁴⁹ Anot E. Saviščevo, tokia kariaunų organizacija ir jos profesinė stratifikacija buvo išskirtinis lietuvių visuomenės bruožas, plačiau žr.: Saviščevas, E. Op. cit., p. 124. Vis dėlto duomenys apie Viestarto kariauną rodo, kad tokia kariaunų organizacija įžvelgtina ir žemgalių visuomenėje.

⁵⁰ *HCL*, cap. XXIII, § 4.

⁵¹ Ibid., cap. X, § 10.

⁵² Ibid.

kunigaikščiai, pvz., Žvelgaitis, Daugerutis⁵³. Taigi, visiškai įmanoma, kad Viestarto valdžia apėmė ir kariauninkus, susaistytus giminyse ir / arba draugyste, tačiau jų nebuvo tiek daug, kad šis kilmingasis galėtų vien su jų pagalba vykdyti puolamuosius / plėšiamuosius karo žygius, todėl į žygius kviesdavo laisvuosius bendruomenės narius ir / ar kitų žemių kilmingųjų būrius, ką darė ir vietos lietuvių didžiūnai / kunigaikščiai.

Kviesdamas į kovą laisvuosius bendruomenės narius, Viestartas turėjo progos pabrėžti, kieno pusėje buvo reali galia ir kam laisvieji vyrai turį būti dėkingi už gautą grobį (laimėjimo atveju). Kitaip tariant, čia galima kalbėti apie vadinamąją karinę demokratiją, kai sprendimus priima vadas, padedamas ištikimų kariauninkų (neretai – giminaičių), o ne bendruomenės susirinkimas (matome galios primetimą „iš viršaus į apačią“). Antra vertus, laisvieji kviečiami prisijungti, jiems Viestartas neįsako prisistatyti, taigi jis dar neturi galios jiems nurodyti, kada ir kaip atvykti į organizuojamą žygį. Lygiai taip 1219 m. Viestartas kvietė Mežuotnės žemgalius (greičiausiai ne tik kilminguosius, bet ir laisvuosius bendruomenininkus) prisijunti prie jo ir lietuvių, žygiuojant prieš krikštytus lyvius⁵⁴. Kad ir kaip būtų, žaidimo taisyklės diktavo ne laisvieji bendruomenės nariai, kaip būta gentiniais laikais, o būtent Viestartas ir jam paklūstantys vyrai, tad likę laisvieji galėjo / turėjo galimybę prie jų prisijungti, realiai didindami būtent Viestarto ir jo kariauninkų galią, mainais gaudami (sėkmės atveju) kilnojamojo turto – grobio. Viestartas kitiems žemės kilmingiesiems vadas buvo tiek, kiek jo galias apibrėžė vietos diduomenė ir specifinės kiekvieno žygio sąlygos. Neatmestina, kad tokiuose žygiuose ypač pasižymėję laisvieji vyrai galėjo sulaukti ypatingo Viestarto dėmesio: tapti kunigaikščio *amici*. Ar vado statusą Viestartas buvo paveldėjęs, ar iškovojęs (įgijęs), lieka neaišku. Svarbiau tai, kad tokie vadai galėjo rasti iš vietos diduomenės, t. y. kilmingųjų giminių.

Tai konstatavus, galima pažvelgti, ar tai, kas taikytina apibūdinant Viestartą, jo galią ir jo kariauninkus, tinka ir kitiems žemgaliams, o iš to aiškės, ar galima kalbėti apie žemgalių žemių homogeniškumą ar konfederaciją, lygintiną su 1219 m. egzistavusia žemių konfederacija Lietuvoje (ką rodo minėta lietuvių kunigaikščių (įskaitant ir žemaičių) sudaryta taikos sutartis su Haliču-Voluine). Atsakant į šį klausimą, nepamainomas tampa čia jau ne kartą minėtas Henriko Latvio užrašytas 1219 m. epizodas su Mežuotnės žemgaliais.

II

Iš Henriko Latvio sužinome, kad Mežuotnės žemgaliai, prisibijodami lietuvių, kreipėsi pagalbos į Rygos vyskupą Albertą. Mažiausiai po dviejų derybinių raundų su Mežuotnės atstovais, šiems sutikus krikštytis, jų prašymą Rygos vyskupas Albertas

⁵³ Ibid., cap. IX, § 1; cap. XVII, § 3.

⁵⁴ Ibid., cap XXIII, § 4.

džiaugsmingai patenkino, atsiųsdamas dvasininkų ir kariuomenės mežuotniškiams saugoti, tačiau tai nepatiko žemgalių kunigaikščiui Viestartui, kuris, sutelkęs kariuomenę iš savo žemių, puolė Mežuotnę. Nors jos ir nepaėmė, tačiau privertė Rygos vyskupo žmones palikti pilį ir pasitraukti. Su jų pasitraukimu mežuotniškiai, anot Henriko Latvio, atsimetę nuo krikščionių tikėjimo ir susidėję su kitais žemgaliais bei lietuviais, puolė, kaip ne kartą yra darę, krikščionių lyvių žemes. Atsakomuoju žygiu lyviai nuniokojo žemgalių žemę. Po metų vyskupas Albertas su talkininkais (vietiniais ir atvykėliais iš Vokietijos) apsiautė Mežuotnę ir ją galiausiai paėmė, Viestartui Mežuotnės gynybos metu nesuvaldinus jokio svarbesnio vaidmens⁵⁵. Iš viso šio siužeto aiškėja keletas svarbių Mežuotnės žemės visuomenės raidą nusakančių detalių, kurias reikėtų aptarti atskirai.

60

Į akis krenta žemgalių pasiuntinių siuntimo pas Rygos vyskupą aprašymas. Henrikas Latvis minėjo, jog žemgaliai iš Mežuotnės atsiuntę atstovus, prašydami pagalbos prieš lietuvius, bet per derybas paaiškėjo, kad mežuotniškiai bijojo ne tik lietuvių, bet ir kitų žemgalių, nors konkrečiai nenurodoma kurių. Tai rimtas faktas, rodantis, kad pačioje žemgalių visuomenėje nebuvo vienybės, kad skirtingų žemių interesai nebūtinai turėjo sutapti, o kylančio Viestarto autoritetą ir galią ne visi žemgaliai sutiko teigiamai, be jokių išlygų. Nieko nežinoma, iš kokių žemių Viestartas rinkęs kariuomenę žygiui prieš lietuvius 1205 m., ar Viestarto ir krikščionių karinėje kampanijoje dalyvavo žemgaliai iš Mežuotnės. Jeigu ir dalyvavo, po gero dešimtmečio situacija gerokai pasikeitė: mežuotniškiai, bijoję lietuvių ir, kaip aiškėja, kitų žemgalių, sutiko pasiduoti Rygos vyskupui.

Gali būti, kad bijota to paties Viestarto, kuris, mežuotniškiams susitarus su Rygos vyskupu, iš tiesų juos užpuolė, pasitelkęs į pagalbą kai kurių gretimų žemių vyrus, greičiausiai Šiaulių ir / ar Upytės žemių lietuvius⁵⁶, nors neatmestina, kad mežuotniškiai galėjo bijoti ir kitų žemių žemgalių. Ar dėl puldinėjančių lietuvių mežuotniškiai anksčiau buvo kreipęsi pagalbos į Viestartą, – nėra aišku. Jeigu ir buvo, greičiausiai pagalbos nelabai sulaukta, nes kreipėsi į Rygos vyskupą. Kita vertus, kylanti Viestarto galia (ne be krikščionių pagalbos) galėjo kelti nerimą vietinei Mežuotnės diduomenei, kuri juto pavojų saviems interesams: Viestarto jėga ir įtaka reiškė vietinės diduomenės galios siaurinimą, taigi jeigu mežuotniškiai ir kreipėsi į Viestartą pagalbos, tai, vedini siaurų egoistinių interesų, nebuvo suinteresuoti pastarojo vienvaldišku įsigalėjimu Mežuotnės žemėje. Juolab kad paskutiniu metu (t. y. 1218–1219 m.) Viestartas, atrodo, buvo linkęs tartis su lietuviais, kurių bijojo mežuotniškiai: 1218–1219 m. žiemą pro Žemgalį buvo praleisti lietuviai, žygiuojantys į Estiją⁵⁷, 1219 m. atsimetusiems nuo Rygos mežuotniškiams Viestartas siūlė susidėti su lietuviais prieš krikščionis; lietuvius matome Viestartui mėginant apginti Mežuotnę nuo Rygos 1220 m. Karinės

⁵⁵ Ibid., cap. XXIII, § 3–5, 8.

⁵⁶ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai...*, p. 30–36.

⁵⁷ *ELK*, eil. 1423–1553. Plačiau žr.: GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai...*, p. 33.

pagalbos buvo kreiptasi pirmiausia į Rygos vyskupą, o jei ir Viestarto jos buvo prašoma, tai pastarojo aspiracijos galėjo siekti daugiau nei karinės pagalbos suteikimą.

Neatmestina, kad ir pats Rygos vyskupas buvo suinteresuotas tokia mežuotniškių iniciatyva, nors Henrikas Latvis, tiesa, su tam tikra idilės gaidėle, aiškiai užsimena, kad derybų su Ryga iniciatoriai buvo būtent mežuotniškiai. Mežuotniškius drąsino faktas, kad vyskupas neseniai buvo grįžęs iš Vokietijos, lydimas gausaus būrio ginkluotų kryžininkų, kuriuos pirmiausia buvo siekta nukreipti ne į žemgalių tarpusavio ginčų ir kovų su lietuviais užglaistymą, o į karinio konflikto su Pskovu išsprendimą ir dalies estų žemių pajungimą⁵⁸. Kita vertus, vyskupo Alberto turėjo netenkinti didėjantis lietuvių karinis aktyvumas, kuris netrukus virto minėtu 1218–1219 m. žiemos žygiu į Estiją (Ozelio salą ir kitas žemes), neskaitant smulkesnių išpuolių. Be to, 1218 m. buvo įsteigta Žemgalos vyskupija, anksčiau ar vėliau turėjusi realiai, o ne „ant popieriaus“ apimti žemgalių žemes. Kitaip tariant, šiomis derybomis galėjo būti suinteresuotos abi pusės, joms mažiausiai rūpėjo paties Viestarto interesai, taigi ir mežuotniškiai, ir Rygos vyskupas manė apsieisį be Tervetės kunigaikščio. Kitas reikalas, kad pats Viestartas taip nemanė ir mežuotniškių susitarimą su Ryga įvertino kaip pavojų saviems interesams⁵⁹. Istoriografijoje yra išsakyta mintis, esą Mežuotnė 1219 m. atsimetė nuo Tervetės valdžios, išprovokuodama Viestartą ją užpulti⁶⁰. Deja, istoriniuose šaltiniuose nesama informacijos ar užuominų, kad Viestartas būtų primetęs savo valdžią Mežuotnei. Atvirkščiai, jis visur figūruoja kaip Tervetės valdovas, prie kurio organizuojamų karo žygių jungiasi kitų žemgalių žemių kilmingieji, bet ne daugiau.

Atsiųsti mežuotniškių pasiuntiniai galutinio derybų sprendimo su Rygos vyskupu nepatvirtino, teigdami turį gauti likusiųjų pritarimą, mat vyskupas Albertas išskėlė sąlygą – krikštytis, taigi iš pradžių mežuotniškiai manėsi gausią pagalbą, kaip jos yra gavęs Viestartas, t. y. nepriimdami krikšto. Pasiuntiniai grįžo namo ir, gavę likusių mežuotniškių sutikimą, anot Henriko Latvio, dar kartą kreipėsi į vyskupą. Tuomet šis su visa savo svita atvykęs prie Mežuotnės pilies, kur dar kartą buvo sušaukti jau visi Mežuotnės žemės žemgaliai, turėję priimti krikštą (greičiau ne tiek patį krikštą, kiek *prima signatio*, t. y. įvesdinimą į katechumenus). Henrikas Latvis nurodęs net skaičių – apie tris šimtus žmonių, kurie priėmė Evangelijos mokslą. Tiesa, gali kilti klausimas, ar atvykę tik Mežuotnės apylinkių žemgaliai, ar didžiuma iš rytinės Žemgalos, t. y. žemės, vėliau įvardytos kaip Upamalė (orig. *Upemolle*, *Opemele*, *Uppemel*) (remiantis istoriografijoje išreikšta nuomone, kad Mežuotnė buvo visos Upamalės žemės centras⁶¹). Iš tolesnio konteksto aiškėja, kad čia kalbėta būtent apie Mežuotnės žemės žemgalius, o ne apskritai apie Upamalės žemės gyventojus *in corpore*.

⁵⁸ HCL, cap. XXIII, § 3–7.

⁵⁹ GUDAVIČIUS, E. *Kryžiaus karai...*, p. 34.

⁶⁰ BANYTĖ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 90. lpp.

⁶¹ Ibid., 86. lpp.; VASILIAUSKAS, E. Žemgalių žemės..., p. 44; ŽULKUS, V., JAROCKIS, R. Op. cit., p. 158.

Iš visų šių derybų aprašymų peršasi tokia bendra išvada: pirmiausia į vyskupą Albertą kreipėsi Mežuotnės kilmingieji (vėliau kronikininkas kai kuriuos iš jų įvardija vardais: *Made* ir *Gayle*, nurodydamas, kad jų būta ir daugiau – *ceteres*), siūsdami įgaliotus pasiuntinius tartis su krikščionimis tik dėl karinės sąjungos / pagalbos. Apsisprendus krikštytis, t. y. derybas išplėtus iki religijos keitimo ir pasidavimo vyskupui klausimo, vyskupui ir jo dvasininkams atvykus, kilmingieji sušaukė jau visų mežuotniškių susirinkimą (apie tris šimtus žmonių). Tiesa, kyla klausimas, ar tie trys šimtai krikštą (arba *prima signatio*) priėmusių asmenų buvo kariauninkai, ar ir laisvieji bendruomenės nariai, turį teisę dalyvauti tokio pobūdžio bendruomenės susirinkimuose. Atkreiptinas dėmesys, kad Henrikas Latvis, aprašydamas 1220 m. Mežuotnės pilies šturmą, nurodė į sodybas grįžusius pilies gynėjus; derybų su šturmuotojais metu iš pilies buvo išėję daugiau kaip šimtas pasidavusiųjų, įvardytų *seniores*⁶², t. y. kariauninkų. Taigi, bent jau dalis atvykusiųjų krikštytis (arba priimti *prima signatio*) buvo laisvieji bendruomenės nariai, o ne Mežuotnės diduomenės nariai ar kilmingųjų *cognati* ir *amici*. Veikiausiai jiems kartu su kitais kariauninkais Viestartas 1219 m. siūlęs atsimesti nuo sąjungos su Rygos vyskupu ir prisidėti prie Tervetės žemgalių ir lietuvių puolant krikščionis lyvius.

Visos šios pastabos suteikia pagrindą kalbėti, kad: 1) mežuotniškiai savo žemėse turėję atskirą bendruomenės susirinkimą, į kurį susirinkdavę apskritai visi laisvieji bendruomenininkai. Nieko negalime pasakyti, ar šis susirinkimas atstovavo visoms Upamalės žemėms, nes Henrikas Latvis toliau kalba tik apie mežuotniškius, o ne šiaip žemgalius. Jų greitas sušaukimas į bendruomenės susirinkimą ir grįžimas į savas sodybas rodo, kad jie gyveno nelabai toli nuo žemės centro – Mežuotnės; 2) mežuotniškių bendruomenės viršuje buvo kilmingųjų sluoksniu, kuris kolegialiai savo sprendimus galėjo primesti paprastiems laisviesiems mežuotniškiams, t. y. paprasti laisvieji mežuotniškiai neturėję sprendžiamojo balso susirinkime, jie tik formaliai pritarę diduomenės sprendimui priimti krikštą, o 1220 m. žuvus daugumai kilmingųjų ir kariauninkų (minėta daugiau kaip šimtas), jie pasidavę ir išsivaikščioję po sodybas, pripažindami Rygos vyskupo valdžią.

Atrodo, kad Mežuotnės diduomenė užėmė panašias pozicijas kaip ir Viestartas. Vis dėlto pastebimas svarbus skirtumas: Tervetėje Viestartas, remdamasis sau ištikimais giminaičiais ir kariauninkais, turėjo galią primesti savo valią vietos bendruomenės susirinkimui, taigi čia galima kalbėti apie patrimoninę galią, susaistytą vienos giminės interesais. Panašią situaciją galima įžvelgti ir dalyje Lietuvos (plačiąja prasme) žemių⁶³. Tuo tarpu Mežuotnėje greičiausiai matome kolegialų diduomenės valdymą, taigi dominuojančias kelias šeimas, o ne vieną, kaip greičiausiai buvo Tervetėje. Šiuo atveju greičiausiai Mežuotnė lygintina su kai kuriomis Žemaitijos sritimis, kurias kolegialiai valdė kai kurios giminės, minimos 1219 m. sutartyje: šalia aiškiai minimų žemaičių kunigaikščių, turinčių tėvonines valdas, yra minimi šeimas / giminės repre-

⁶² HCL, cap. XXIII, § 8.

⁶³ Plg. GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius, 1998, p. 137–138.

zentavę kunigaikščiai⁶⁴, kurių galimos valdos lokalizuojamos Žemaitijoje greta minėtų kunigaikščių⁶⁵. Tai nereiškė, kad Henriko Latvio minėti *Made*, *Gayle* ir kiti savo galiomis prilygo 1219 m. sutartyje su Haliču-Voluine minimiems žemaičių kunigaikščiams Ruškaičiams ir Bulioniams. Šiuo atveju reikėtų kalbėti apie patį žemių valdymo giminėmis principą, kurį pateikė Ipatijaus metraštis, atpasakojęs minėtą sutartį. Tad esama pagrindo kalbėti apie nehomogeniškas Žemaitijos ir Žemgalos visuomenes.

Galima tarti, kad Henriko Latvio minėti *Made* ir *Gayle* buvo labai artimi giminės, t. y. atstovavo vienai dominuojančiai giminei (šeimai). Kai kuriais atvejais kronikininkas, minėdamas svarbiausius estų, lyvių ar latgalių kilmingųjų vardus, nurodydavo jų giminystės ryšius ar priklausymą vadovujančiajai giminei⁶⁶. Iš 1220 m. Mežuotnės šturmo aprašymo nėra aišku, ar minėtieji pasidavę *Made* ir *Gayle* buvo tos pačios šeimos nariai, ar jie atstovavo skirtingoms, bet galbūt susigiminiavusioms šeimoms, ar skirtingoms nesusigiminiavusioms šeimoms. Kad ir kaip būtų, kalbėdamas apie Tervetę, Henrikas Latvius visais atvejais minėjo tik Viestartą ir jo giminaičius, o kalbėdamas apie Mežuotnę, kronikininkas pasitenkindavo anoniminių kilmingųjų įvardijimu arba paminėdavo tik pačius svarbiausius, nurodydamas, kad būta ir kitų, t. y. kalbėjo apie kilmingųjų grupės, o ne apie vieno žmogaus, remiamo giminaičių ir kariauninkų, galią. Analogiškai aprašydamas estų pilies *Leole* šturmą 1214 m., Henrikas Latvius aiškiai nurodė, kad tai buvo būtent kilmingojo *Lambitus* pilis (*castrum Lambitu, quod Leole vocatur*), nors ją padėjo ginti ir kiti ten pat minimi kilmingieji, galbūt susaistyti tolimesniais giminystės ryšiais⁶⁷. Taigi šiuo atveju nurodoma aiški pilies priklausomybė vienam asmeniui, atskiriant kitus kilminguosius, padėjusius pilį ginti. Kalbėdamas apie 1220 m. Mežuotnės pilies gynėjus, kronikininkas to kaip tik nenurodo.

Mežuotnės kilmingųjų (*Made*, *Gayle* ir kitų) giminystės klausimas išspręstų Mežuotnės pilies ir žemės statuso klausimą. Antai Tervetę būtų galima laikyti Viestarto ir jo giminės patrimonine pilimi (analogiškai Turaidą – Kaupo tėvonine pilimi, *Leole* pilį – Lambito ir t. t.), pripažįstant stambiosios žemėvaldos formavimosi arba susiformavimo faktą, o Mežuotnės atveju, kalbant apie diduomenės kolektyvinį Mežuotnės pilies ir žemės valdymą, reikėtų kalbėti ne apie patrimoninę pilį, o apie pilį-slėptuvę, kurioje slėpėsi ne tik ir ne tiek konkrečios giminės ir jos *cognati* bei *amici*, kiek visi laisvieji bendruomenės nariai *in corpore* su kilmingaisiais ir jų *cognati* bei *amici*. Tokių kilmingųjų bendrai valdomų pilių baltų visuomenėse Henrikas Latvius yra nurodęs ir daugiau, pvz., minėtą Sėlių pilį. Tuo tarpu patrimonines pilis tas pats kronikininkas yra nurodęs konkrečiai (žr. minėtus Lambito, Kaupo ir kitų pilių „valdovų“ pavyzdžius).

⁶⁴ Žr. 15 nuorodą.

⁶⁵ VAIVADA, Vacys. Dėl Žemaitijos visuomenės transformacijų XIII amžiuje. In *1260 metų Durbės mūšis: šaltiniai ir istoriniai tyrimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXII). Sud. Vacys VAIVADA. Klaipėda, 2011, p. 62.

⁶⁶ Plg. *HCL*, cap. I, § 4; cap. XVII, § 2; cap. XVIII, § 3; cap. XX, § 3; cap. XXI, § 3, cap. XXV, § 2.

⁶⁷ *Ibid.*, cap. XVIII, § 7.

Žinoma, jeigu pripažintume *Made, Gayle* ir kitų kilmingųjų gana artimą giminystę (nors to kronikininkas nenurodo), Mežuotnę taip pat reikėtų laikyti vienos giminės rankose esančia pilimi. Vis dėlto aptartas atstovų pas Rygos vyskupą siuntimas ir didelis kilmingų gynėjų 1220 m. skaičius (net sutinkant, kad vargu ar galėjo būti keli šimtai kilmingųjų, taigi, čia kalbama ir apie kariauninkus) rodo, jog Mežuotnės pilis dar nebuvo vienos konkrečios giminės rankose, greičiausiai ją valdė keletas kilmingų šeimų, galbūt susigiminiavusių. Galiausiai faktas, kad mežuotniškiai pagalbos prieš lietuvius kreipėsi ne į Viestartą, o į Rygos vyskupą, rodo, jog mežuotniškiai kilmingieji nepalaidė Viestarto pasirinkto galios ir įtakos stiprinimo kelio. 1219 m. mežuotniškiai sutiko atsimesti nuo krikščionybės, suvilioti perspektyvos pasiplėšikauti, bet ne paklusti Viestarto valdžiai (galiai), juolab pritaikyti „viestartišką“ galios modelį Mežuotnėje. Kitaip tariant, Mežuotnės žemės diduomenę tenkino esama kolektyvinė pilies valdymo sistema, kuri nesutapo su Viestarto galios sistema ir asmeniniais jo (ir jo giminės) interesais, t. y. Mežuotnę vargu ar galima laikyti patrimonine pilimi.

Atkreiptinas dėmesys, kad Mežuotnės gyvenamąjį kompleksą sudarė (be pilies) papėdės gyvenvietė ir dvi atvirosios gyvenvietės⁶⁸. Tiesa, archeologinėje literatūroje nėra tiksliai nurodoma, ar XIII a. pirmojoje pusėje buvo gyvenama papėdės ir atvirosiose gyvenvietėse, ar vis dėlto kuri nors iš atvirųjų gyvenviečių buvo apgyvendinta anksčiau ir / ar menčiau. Tervetės kompleksas archeologinėje literatūroje pristatomas kaip geriausiai įtvirtintas visoje XII–XIII a. pradžios Žemgalijoje, jį sudarė (be pilies) apie XI–XIII a. suformuotas priešpilis ir papėdės gyvenvietė⁶⁹, bet vėl lieka neaišku, ar pastaroji buvo apgyventa ir kiek plačiai gyvenama XIII amžiuje. Vis dėlto faktas, kad Tervetė XII–XIII a. pradžioje laikytina geriausiai įtvirtintu kompleksu Žemgalijoje, liudytų Viestarto galią Tervetei ir Tervetės priklausymą vienai giminei, o pilies įtvirtinimų stiprinimas (faktiškai – pilies perstatymas) fiksuojamas archeologų būtent XII–XIII a. pr., tuo pačiu laikotarpiu datuojami dideli grūdų aruodai, erdvūs gyvenamieji namai, klėtys, svirnai ir kita infrastruktūra galėjo reikšti giminės galią ir prestižą⁷⁰. Tuo tarpu susidarant Mežuotnės komplekso papėdės gyvenvietei ir atskiroms gyvenvietėms (galbūt nevienodu lygiu apgyvendintoms XIII a. pirmojoje pusėje), archeologai, atrodo, nefiksuoja didesnių įtvirtinimų stiprinimo ar rekonstravimo darbų (išskyrus vartų perstatymą ir kitas smulkias rekonstrukcijas), nurodydami, kad intensyvūs Mežuotnės stiprinimo darbai vykę apie XI a., taigi ne XIII a. pradžioje. Vertinant šiuos archeologinius duomenis, susiduriama su jų išsamumo problema, tačiau gretinant Mežuotnės archeologinę informaciją su Henriko Latvio pateikiama informacija, peršasi išvada, jog esama skirtumų tarp Tervetės ir Mežuotnės: XII–XIII a. sandūroje

⁶⁸ BRĪVKALNE, Elvyra. Rakstītās ziņas un arheolģiskās liecības par 9.–13. gs. Mežotni. *Arheolģija un etnogrāfija*, 1960, t. II, 61.–78. lp.; BANYTĒ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 43.–44. lp. Plg. ŽULKUS, V., JAROCKIS, R. Op. cit. p. 207–208.

⁶⁹ BANYTĒ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 45.–46. lp.

⁷⁰ JĒRUMS, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemļu terases apbūve. *Arheolģija un etnogrāfija*, 2014, t. XXVIII, 67.–80. lp.; BANYTĒ-ROWELL, R.; BUŽA, Z.; CIGLIS, J., et al. Op. cit., 45.–46. lp.

Tervetė tvirtėjo ir didėjo, tuo tarpu Mežuotnė išliko panaši, kokia buvo iki XII–XIII a. sandūros.

Išvados

Iš to, kas pasakyta, galima suformuluoti kelias svarbias išvadas: 1) žemgalių visuomenė XII–XIII a. sandūroje nebuvo homogeniška, nes skirtinguose, dažniausiai rašytiniuose, šaltiniuose Tervetėje ir Mežuotnėje išryškunami svarbūs socialiniai skirtumai: Tervetė minima kaip Viestarto ir jo giminės valda, tuo tarpu Mežuotnę galimai valdė kelios skirtingos (neatmestina, kad susigiminiavusios) giminės; 2) Tervetė, būdama tėvoninė valda, galėjo atitikti „rezidencinės“ pilies statusą⁷¹ (šio statuso nepainiojant su valstybinėmis pilimis, atsiradusiomis Lietuvoje įkūrus valstybę, kurių funkcijos neabejotinai skyrėsi nuo priešvalstybinių „rezidencinių“ pilių⁷²), tuo metu Mežuotnė – valdoma kelių kilmingųjų giminių – galėjo atlikti pilies-slėptuvės, skirtos visiems laisviesiems bendruomenės nariams, o ne tik kilmingiesiems ir kariauninkams, funkciją; 3) dėl besiformuojančios (ar jau susiformavusios) tėvoninės valdos specifikos Tervetėje Viestartas buvo pajėgus savo galią per *cognati* ir *amici*, taigi „iš viršaus į apačią“, primesti visai Tervetės bendruomenei, ir šį primetimo modelį, kaip rodo 1219 m. įvykiai Mežuotnėje, jis buvo linkęs taikyti ir kitoms – aplinkinėms – žemėms, šiuo atveju – Mežuotnei. Mežuotnės kilmingųjų *kitų* žemgalių baimė ir kreipimosi į Rygos vyskupą turinys rodo, kad dalis žemgalių visuomenės reiškė opoziciją „viestartiškajam“ galios modeliui, nors patys Mežuotnės kilmingieji taip pat primedavo savo galią laisviesiems bendruomenės nariams; 4) Viestarto „patrimoninę galią“ Tervetės žemėje reikėtų lyginti su to paties laikotarpio lyvių kilmingojo Kaupo, estų Lambito ir kitų galiomis, taip pat su 1219 m. sutartį tarp Lietuvos kunigaikščių ir Haličo-Voluinės kunigaikštystės pasirašiusių asmenų galiomis; tuo tarpu Mežuotnės kilmingųjų korporatyvų galios modelį reikėtų lyginti su 1219 m. sutartį su Haliču-Voluine pasirašiusiais ir giminių galios modelį reprezentavusiais atstovais, matomais, be kita ko, Žemaitijoje; 5) žemgalių visuomenės išsivystymo lygis buvo panašus į kaimyninių kraštų išsivystymo lygį, bet būtina atsižvelgti į aukščiau minėtas pirmas keturias išvadas, t. y. baltų visuomenės išsivystymo panašumas priklauso nuo to, *kaip* lyginsime tarpusavyje.

⁷¹ Plg. Gintauto Zabelos pilių suskirstymą į pilis-slėptuves, pilis-tvirtoves ir pilis-„rezidencijas“, neatmetant ir kitų funkcijų, plačiau žr.: ZABELA, Gintautas. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995, p. 64–69.

⁷² VOLUNGEVIČIUS, Vytautas. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015, p. 34–35, 52–57, 61–68.

Straipsnyje naudoti publikuoti šaltiniai

- Eliuotoji Livonijos kronika. In *Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Ats. red. Artūras DUBONIS. Vilnius, 2005, p. 197–365.
Halyc'ko-Volyns'kyi litopys. Red. Mykola KOTLIAR. Kyiv, 2002.
HEINRICUS. *Chronicon Livoniae* (Scriptores rerum Germanicarum, 31). Ed. Leonid ARBUSOW, Albertus BAUER. Editio altera. Hannoverae, 1955.
Povest' vremennykh let. Otv. red. Aleksei DMITRENKO. Sankt Peterburg, 2012.

Straipsnyje naudoti ankstesni tyrimai

- ALEKSEEV, Leonid. *Polotskaia zemlia v IX–XIII vv.* Moskva, 1966.
BANYTĖ-ROWELL, Rasa; BUŽA, Zane; CIGLIS, Jānis; GRICIUVIENĖ, Eglė; JAROCKIS, Romas; RADIŅŠ, Arnis; VASILIAUSKAS, Ernestas; VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona; VIRSE, Ingrida Līga; ŽEIERE, Irita. *Zemgali senatnė = Žiemgaliai senovėje*, Rīga, 2003.
BERTAŠIUS, Mindaugas. *Vidurio Lietuva VIII–XII a.* Kaunas, 2002.
BRĪVKALNE, Elvyra. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.-13. gs. Mežotni. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 1960, t. II, 61.–78. lp.
DUBONIS, Artūras. *Traidenis. Monarcho valdžios atkūrimas Lietuvoje 1268–1282*. Vilnius, 2009.
GUDAVIČIUS, Edvardas. 1219 metų sutarties dalyviai ir jų vaidmuo suvienijant Lietuvą. *Lietuvos aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1982, t. 22, p. 33–46.
GUDAVIČIUS, Edvardas. Baltų alodo raida. In GUDAVIČIUS, Edvardas. *Lietuvos europėjimo kelias. Istorinės studijos*. Sud. Alfredas BUMBLAUSKAS, Rimvydas PETRAUSKAS. Vilnius, 2002, p. 87–99.
GUDAVIČIUS, Edvardas. *Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII amžiuje*. Vilnius, 1989.
GUDAVIČIUS, Edvardas. Lietuvių pašauktinės kariuomenės organizavimo bruožai. *Karo archyvas*, 1992, t. XIII, p. 43–118.
GUDAVIČIUS, Edvardas. *Mindaugas*. Vilnius, 1998.
GUDAVIČIUS, Edvardas. Paskutinis žiemgalių sukilimas. In *Žiemgala* (Žiemgalos krašto praeitis, [d.] 2). Sud. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 1999, p. 31–43.
GUDAVIČIUS, Edvardas. Žagarė XIII a. Žiemgalos įvykių fone. *Žiemgala*, 2002, nr. 2, p. 16–18.
GUDAVIČIUS, Edvardas. Žemgalių istorijos bruožai. *Žiemgala*, 1992, nr. 8–9, p. 2–5.
JĒRUMS, Normunds. Tērvetes pilskalna aizsardzības konstrukcijas un ziemeļu terases apbūve. *Arheoloģija un etnogrāfija*, 2014, t. XXVIII, 62.–83. lp.
KAZAKEVIČIUS, Vytautas. Vikingų ir baltų genčių konsolidacijos laikotarpis. In *Lietuvos istorija*. T. II: *Geležies amžius*. Atsak. red. Gintautas ZABIELA. Vilnius, 2007, p. 299–400.
KURILA, Laurynas Vytis. *Socialinė organizacija Rytų Lietuvoje III–XII a. (laidojimo paminklų duomenimis)*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2009.
NAZAROVA, Elena. Russko-latgal'skie kontakty v XII–XIII vv. v svete genealogii kniazei Ersike i Koknese. In *Drevneishie gosudarstva Vostochnoi Evropy. Materialy i issledovaniia. 1992–1993 g.* Moskva, 1995, s. 182–195.
NIKŽENTAITIS, Alvydas. Kunigaikščiai XIII amžiaus Baltijos kraštų visuomenėse. In *Lietuva ir jos kaimynai. Nuo normanų iki Napoleono*. Prof. Broniaus Dundulio atminimui. Vyr. red. Irena VALIKONYTĖ. Vilnius, 2001, p. 67–81.
PAŠUTA, Vladimiras. *Lietuvos valstybės susidarymas*. Vilnius, 1971.
PETRAUSKAS, Rimvydas. Socialiniai pokyčiai Lietuvoje valstybės formavimosi laikotarpiu. In *Lietuvos valstybės susikūrimas europiniame kontekste*. Sud. Rimvydas PETRAUSKAS. Vilnius, 2008, p. 160–183.
RADIŅŠ, Arnis. Prekybos Dauguvos žemupyje X–XIII amžiuje organizavimo klausimu. *Archaeologia Lituana*, 2006, t. 7, p. 212–220.

- SAVIŠČEVAS, Eugenijus. Rikių šešėlis: kelios pastabos apie XIII a. – XIV a. pradžios baltų genčių aristokratiją ir jos likimą. In *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos atodangos. Profesorius Mečislovo Jučo 90-mečio jubiliejui skirtas mokslinių straipsnių rinkinys*. Sud. Vydas DOLINSKAS, Rimvydas PE-TRAUSKAS, Edmundas RIMŠA. Vilnius, 2016, p. 112–127.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Ankstyvieji socialiniai, politiniai, kultūriniai ir mentaliniai visuomenės pokyčiai Baltijos regiono rytinėje pakrantėje. In *Vertybių transformacijos: Baltijos regiono rytinė pakrantė XIII–XVIII amžiais*. Sud. S. C. ROWELL. Klaipėda, 2015, p. 19–83.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Baltskie voiny v kontekste otnoshenii Rusi i Pol'shi v XI–XII vv. In *Rus' and Poland (10th–14th centuries) = Ruś a Polska (X–XIV wiek)*: Publication from the 9th International Scientific Conference, Przemysł, 5th–8th December, 2018 (Colloquia Russica, series I, vol. 9). Eds. Vitaliy NAGIRNYI, Tomasz PUDŁOCKI. Kraków, 2019, c. 135–156.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Baltų kariauninkų kontaktai su Kijevo Rusios ir Lenkijos valstybėmis prasidedančios christianizacijos kontekste (XI–XIII a. pirma pusė). In *Vakarykščio pasaulio atgarsiai*. Sud. Margarita MATULYTĖ, Romualdas JUZEFOVIČIUS, Rimantas BALSYS. Vilnius, 2018, p. 50–71.
- ŠČAVINSKAS, Marius. Pokyčiai XII–XIII a. pr. Baltijos jūros rytinės pakrantės visuomenių raidoje. In *1260-iejų: Durbės mušio kontekstai*. Sud. Elvyra SPUDYTĖ. Telšiai, 2016, p. 86–112.
- ŠTERNS, Indriķis. *Latvijas vēsture. Krustakari 1180–1290*. Rīga, 2002.
- TAUTAVIČIUS, Adolfas. *Vidurinis geležies amžius Lietuvoje (V–IX a.)*. Vilnius, 1996.
- VAIVADA, Vacys. Dėl Žemaitijos visuomenės transformacijų XIII amžiuje. In *1260 metų Durbės mūšis: šaltiniai ir istoriniai tyrimai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXII). Sud. Vacys VAIVADA. Klaipėda, 2011, p. 58–68.
- VASILIAUSKAS, Ernestas. XII–XIII a. žiemgalių laidojimai. *Lietuvos archeologija*, 2001, t. 21, p. 335–354.
- VASILIAUSKAS, Ernestas. Žiemgalių žemės XII–XIII a. In *Kryžiaus karų epocha Baltijos regiono tautų istorinėje sąmonėje*. Sud. Rita Regina TRIMONIENĖ, Robertas JURGAITIS. Šiauliai, 2007, p. 34–64.
- VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius, 2002.
- VAŠKEVIČIŪTĖ, Ilona. Laidosenos tradicija Žiemgaloje. In *Žiemgalos kultūros paveldas* (Žiemgalos krašto praeitis, [d.] 6). Sud. Vytautas DIDŽPETRIS. Kaunas, 2011, p. 51–92.
- VOLUNGEVIČIUS, Vytautas. *Pilies šešėlyje. Teritorija, visuomenė ir valdžia Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*. Vilnius, 2015.
- ZABIELA, Gintautas. *Lietuvos medinės pilys*. Vilnius, 1995.
- ŽULKUS, Vladas; JAROCKIS, Romas. *Vikingų laikai ir ikivalstybinis laikotarpis* (Lietuvos archeologija, t. IV). Klaipėda, 2013.

WHAT DO THE EVENTS OF 1219 IN MEŽOTNE SAY ABOUT ŽEMGALIAN SOCIETY?

Marius Ščavinskas

Summary

Pre-Christian Baltic societies of the early 13th century are often described by 'borrowing' facts from one area to explain phenomena in another. Historians sometimes describe Lithuanian society by taking material from more abundant sources about the Old Prussians of the 13th century. In a similar way, they compare the society of Žemgala (Semigallia) with other societies that lived along the River Daugava. With the signing of a peace treaty with Galicia-Volhynia in 1219, written sources begin to mention the Lithuanian

dukes. However, there is little to find in them about any of the Prussian, Žemgalian, Livian or Latgalian dukes. This poses the questions, what can be said about the political elites that ruled Žemgala, and are they different to and can they be compared to other Baltic areas? The chronicler Henry of Livonia sheds some light on this issue. He mentions Viestartus, the ruler or duke (*princeps, dux*) of Žemgala, and refers to other members of the nobility, *seniores*, at the same time. Henry does not present exhaustive data about internal areas of Žemgala. He mentions only Tervete, the ruler Viestartus, and Mežotne (Mesoten). From his description of events that took place in Mežotne in 1219–1220, it becomes clear that it was ruled by noblemen relatives (the chronicler mentions Made, Gayle, and others). His description of the messengers sent to the Bishop of Riga makes it clear that these were noblemen who approached the Bishop of Riga seeking his protection against the Lithuanians. Afterwards, they summoned all the freemen of the Mežotne area, who took the decision to accept baptism. The account of the attack on Mežotne Castle by the Christians in 1220 provides evidence that some of the noblemen and warriors who had surrendered to the Bishop of Riga were killed, whereas some defenders of the castle went back to their villages after the surrender. These were probably free members of the community who surrendered after the deaths of their leaders.

It is remarkable that the noblemen of Mežotne approached the Bishop of Riga, and not Viestartus, when asking for protection against the Lithuanians in 1219. The noblemen of Mežotne probably had no intention of approving the power politics of Viestartus. This, however, does not rule out the possibility that they could have participated in raids against the Lithuanians and the Christian Livs that were previously organised by Viestartus and shared the war booty with him. Mežotne was clearly ruled by a group of local noblemen. This is shown both by the character and the contents of the negotiations with the Bishop of Riga, as well as by the fact that the noblemen of Mežotne did not ask Viestartus to protect them against the Lithuanians. These noblemen look similar to the group of Lithuanian dukes, organised on the basis of kinship, who are listed in the treaty with Galicia-Volhynia in 1219. The warriors and relatives (*amici et cognati*) of these noblemen made up the upper social layer of the Mežotne community, and were able to impose their will on the rest of the free members of the community. In Tervete, Viestartus asserted power over the community under the ‘top to bottom’ principle. His power, however, was not strong enough to subject other Žemgalian areas and/or to organise extensive military campaigns against the Lithuanians. Because of this, Viestartus also participated in raids against the Lithuanians and the Livs, and invited the noblemen and free members of the community from other Žemgalian areas (which was most evidently seen in 1205).

Based on these considerations, the article concludes with several arguments. First, Žemgalian society was not homogeneous at the turn of the 12th and 13th centuries. The most extensive accounts of what happened in the Tervete and Mežotne areas show significant social differences there. Tervete was most likely the patrimonial property of Viestartus and his kin, while Mežotne was probably ruled by several different families (although connected by kinship). Second, as a patrimonial property, Tervete could have had the status of a ‘residential’ castle (this should not be confused with the status of state castles, which appeared in Lithuania after the establishment of statehood, which, according to their function, differed from the pre-state ‘residential’ castles). Meanwhile, Mežotne,

which was ruled by several families of noblemen, could perform the function of a castle where all free members of the community, and not only noblemen and warriors, could shelter. Third, because Tervete was increasingly becoming (or had already become) a patrimonial property, Viestartus was able to subordinate the whole community of Tervete to his will, with the help of his *cognati* and *amici*. The events of 1219 in Mežotne show that he was inclined to extend this approach to neighbouring lands. Meanwhile, the intimidation of Mežotne noblemen by *other* Žemgalians, and the content of their address to the Bishop of Riga, show that there was opposition to the 'Viestartian' way of ruling within Žemgalian society, even though the noblemen of Mežotne themselves subjected other free members of their community. Fourth, it seems that the 'patrimonial power' of Viestartus in the Mežotne area was equal to the power of the Livian nobleman Caupo of that time, the Estonian nobleman Lambit, and others, including the people who had signed the treaty between the Lithuanian dukes and the principality of Galicia-Volhynia in 1219. At the same time, the corporate power of the noblemen of Mežotne seems to be equal to the power of the members of families who signed the treaty with Galicia-Volhynia in 1219, including the representatives of Žemaitija. Fifth, although Žemgalian society had reached a level of development similar to that of neighbouring areas, the previous four conclusions show that, in the consideration of the development of Baltic societies, there always remains the question of *what* and *how* we compare.